

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН НА ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ПІДЛІТКА

Марія Сичинська

аспірантка кафедри психології та особистісного розвитку

ДЗВО «Університет менеджменту освіти»

04053, Україна, м. Київ, вул. Січових стрільців, 52-А

Sy4ynska@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9096-8573>

Анотація

Статтю присвячено проблемі формування резильєнтності як предиктора ефективної адаптації українських підлітків до життєдіяльності в умовах воєнного стану. На підґрунті застосування теоретичного аналізу та узагальнення наукових джерел розкрито зміст категорії резильєнтність, її провідні ознаки та функції. Поняття резильєнтності тлумачиться як спроможність особистості протистояти загрозам та швидко відновлюватись. Наголошено, що резильєнтність як системна особистісна якість формується внаслідок інтегрованої дії внутрішніх (індивідуально-психологічних) і зовнішніх (соціальних) чинників. Викладено зміст, структуру та вияви батьківсько-дитячих взаємин як чинника формування резильєнтності у підлітковому віці. Доведено значущість батьківсько-дитячих взаємин як провідного чинника формування резильєнтності у підлітковому віці. Презентовано авторську структурно-функціональну модель впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування резильєнтності підлітка та проаналізовано зміст цієї моделі. Розкрито зміст ціннісно-мотиваційного, когнітивно-рефлексивного, емоційно-регулятивного і конативно-поведінкового компонентів батьківсько-дитячих взаємин, наголошено на їхній синергійній взаємодії. Виокремлено та диференційовано функції батьківського впливу на формування резильєнтності підлітка, а саме: просвітницьку (інформування, пояснення для формування світоглядної цінності резильєнтності; фасилітаційну (збагачення і стимуляція резильєнтності дитини власним прикладом батьків); комунікативну (емпатійне прийняття, емоційна близькість, змістовне спілкування). Наголошено, що індивідуальна траєкторія виховання у поєднанні зі значущими індивідуальними психофізіологічними чинниками формування підлітка (властивості темпераменту, риси характеру, зміст самоприйняття) сприяють розвитку резильєнтності як актуальної особистісної риси у підлітковому віці.

Ключові слова: батьківсько-дитячі взаємини, резильєнтність, підліток, підлітковий вік, індивідуальна траєкторія виховання, адаптація.

Вступ

Проблема формування резильєнтності підлітків під впливом батьківсько-дитячих взаємин набуває особливої значущості сьогодні, в умовах повномасштабної війни в Україні. Наразі спостерігається значне ускладнення можливостей адаптації до скрутних життєвих умов серед підлітків, що, як наслідок, може загрожувати їхньому психофізіологічному розвитку.

Провідною особистісною рисою, яка визначає успішність адаптації підлітків до життєдіяльності в умовах воєнного стану, є резильєнтність. У сучасному світі є різноманітні підходи до вивчення резильєнтності, зокрема А.С. Masten розглядав резильєнтність як

здатність і результат успішної адаптації; M.Rutter вивчав резильєнтність як результат взаємодії між ризиком і захисними факторами; D. Cicchetti та K. Valentino вважали, що резильєнтність людини впливає не тільки від вроджених характеристик, але й від зовнішніх обставин (Cicchetti & Valentino, 2006). Дослідники D. Cicchetti та K. Valentino зосередили увагу на факторах, які формують шляхи розвитку, включаючи вплив з боку родини (Cicchetti & Valentino, 2004).

Дійсно, активізація резильєнтності підлітків для подолання ними стресових і кризових станів стає платформою для подальшого становлення їх особистості. Водночас провідною зовнішньою умовою є організація сприятливого соціального супроводу, який першочергово забезпечують батьки, адже вченими встановлено, що позитивні стосунки між батьками та їхніми дітьми позитивно прогнозують резильєнтність підлітків (Werner, 2000).

Відтак, важливим прикладним завданням психологічної науки та практики є вивчення специфіки формування та проявів резильєнтності українських підлітків, а також розроблення та апробація програм фасилітації дорослими цієї риси.

Метою статті є виклад результатів теоретичного аналізу проблеми змісту та детермінації резильєнтності як предиктора ефективною адаптації українських підлітків до життєдіяльності в умовах воєнного стану та презентація авторської структурно-функціональної моделі впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування резильєнтності підлітка. **Завдання:** 1) здійснити аналіз та узагальнення наукових підходів до проблеми резильєнтності сучасних підлітків; 2) на підґрунті аналізу наукових джерел визначити чинники формування резильєнтності як провідної умови адаптації вітчизняних підлітків до складних умов життєдіяльності; 3) розробити й описати структурно-функціональну модель впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування резильєнтності підлітка.

Методи дослідження

Для досягнення мети та реалізації завдань були використані такі теоретичні методи як аналіз наукових джерел, індукція, дедукція і систематизація психологічних даних за темою дослідження, узагальнення теоретико-методологічних підходів до проблеми, теоретичне моделювання.

Результати та дискусії

Зважаючи на розповсюдженість проблем, суперечностей і відвертих кризових викликів функціонування сучасної особистості, поняття резильєнтності потрапило та міцно закріпилося у фокусі сучасних психологічних досліджень. Резильєнтність визначається як здатність (потенційна або вже проявлена) динамічної системи успішно адаптуватися до несприятливих факторів, які загрожують функціонуванню системи, життєздатності або розвитку; успішна адаптація або розвиток в контексті значного негативного впливу (Masten, 2014: 308). Дослідник M. Rutter визначав резильєнтність як динамічну концепцію, що виникає в результаті взаємодії між ризиком і захисними факторами, а також стверджував, що ця динамічна структура змінює вплив негативних подій на життя. Захисні фактори слугують буфером проти труднощів, а саме описують ситуації, які пом'якшують, зменшують або усувають ризик або вплив труднощів і розвивають здорову адаптацію та компетенції особистості (Rutter, 1999).

Теоретичний аналіз наукових джерел засвідчив, що резильєнтність особистості формується шляхом синергійного впливу трьох рівнів чинників функціонування особистості,

а саме на *мікрорівні* особистих виявів (психофізіологічні, когнітивні, емоційно-вольові, ціннісно-смыслові, конативні тощо), мезорівні – взаємодії з найближчим соціальним оточенням, що включає сім'ю, товаришів, друзів), та макрорівні, який передбачає вплив громади і суспільства загалом. На думку вітчизняного дослідника П.В. Лушина, в перехідний період у людини спрацьовують неусвідомлені програми самопомоги та виживання, реалізація яких потребує допомоги інших, суб'єкт здійснює перехід на соціальний рівень саморегуляції (Лушин, 2013).

Складні життєві обставини не лише перевіряють резильєнтність, але й сприяють її формуванню. За нашим уявленням, особистісні зміни є результатом взаємодії людини з зовнішніми факторами навколишнього середовища, і це особливо яскраво простежується у складному перехідному періоді – підлітковому віці, який вважається вразливим для більшості людей через невизначеність майбутнього. Підлітковий вік характеризується швидкими та нерівномірними темпами фізичного та фізіологічного розвитку, які супроводжуються соціальними та психологічними проблемами. На цьому тлі серед підлітків спостерігається різке збільшення поширеності емоційних симптомів, таких як тривога та депресія (Skrove, Romundstad & Indredavik, 2013).

Зараз у практиці психологічного консультування є очевидним, як по-різному підлітки адаптуються до труднощів, пов'язаних з війною. Відповідно, використання підлітками активів і ресурсів для позитивного подолання негараздів демонструє застосування резильєнтності як процес.

Науковці D. Cicchetti та K. Valentino вважають, що резильєнтність людини впливає не тільки від вроджених характеристик, але й від зовнішніх обставин (Cicchetti & Valentino, 2006). Очевидно, що серед зовнішніх чинників формування резильєнтності сім'я має найбільш прямий і тривалий вплив. Дослідники T.M. Yates і A.S. Masten удосконалили модель розвитку резильєнтності, щоб зосередити увагу на факторах, які формують шляхи розвитку, включаючи вплив з боку родини (Yates & Masten, 2004).

Зважаючи на значущість резильєнтності для психічного розвитку підлітків, нами було сформовано модель впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування резильєнтності підлітків (рис. 1). Батьківсько-дитячі взаємини розглядаються у цій моделі як складна система взаємопов'язаних складових та їх показників. Зокрема, *ціннісно-мотиваційний компонент* батьківсько-дитячих взаємин складає сукупність цінностей, переконань, норм і принципів, потреб, прагнень і мотивів, що забезпечують ціннісне ставлення до батьківсько-дитячих взаємин. Показниками цього компоненту є: цінність батьківсько-дитячих взаємин для їх суб'єктів (батьків і підлітків); умотивованість щодо побудови конструктивних батьківсько-дитячих взаємин; потреба в реалізації оптимального стилю сімейного виховання; прагнення здобути і поглибити психолого-педагогічні знання щодо батьківсько-дитячих взаємин та їх оптимізації).

Формування ціннісно-мотиваційного компоненту батьківсько-дитячих взаємин відбувається у процесі соціалізації. Адже, за словами О.Л. Музики, особистісні цінності – це сформовані в процесі вирішення життєвих завдань і закріплені в ціннісному досвіді людини уявлення про морально-етичні межі й індивідуальні інструментальні засоби для задоволення особистісних потреб (Музика, 2017: 44). Ціннісний компонент батьківсько-дитячих взаємин – найпотужніший чинник формування, становлення й зростання сім'ї як на рівні взаємодії подружжя, так і на рівні взаємодії батьків з дитиною, що «передбачає формування в молодій

людини системи цінностей, що визначають її ставлення до себе, інших людей, навколишнього світу» (Сопівник, 2016).

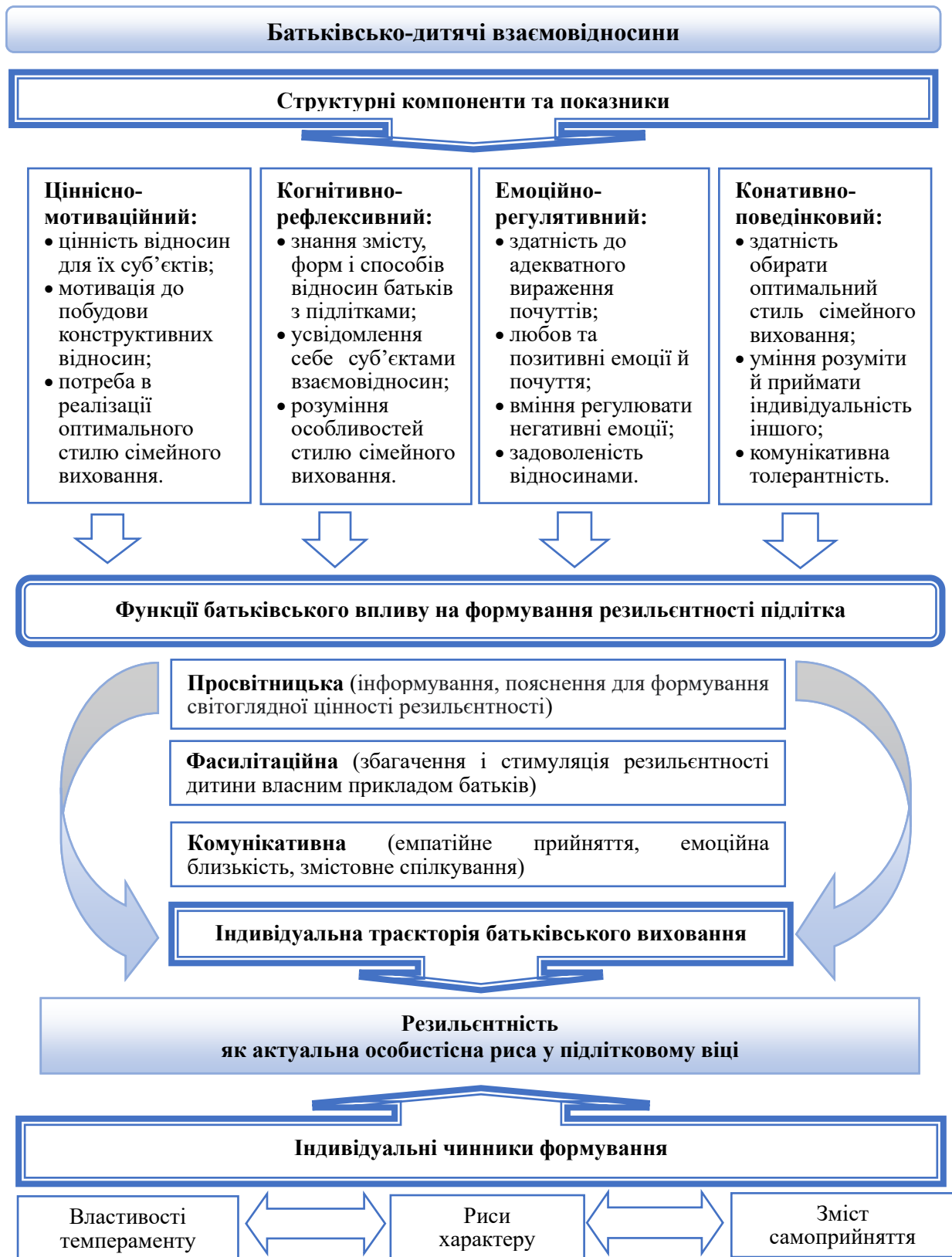

Рис. 1. Структурно-функціональна модель впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування резильєнтності підлітка

Процес формування цінностей через батьківсько-дитячі взаємини зазнає постійної трансформації від авторитарної домінанти до співпраці батьків і підлітка, що забезпечує соціальну мобільність особистості, її здатність до автономності, позитивного сприйняття навколишнього світу, пошуку виходу зі стресових чи конфліктних ситуацій, емоційну стійкість, власне «Я» у мінливих умовах. Усе це та інше можливе лише за умови позитивного ставлення особистості до самої себе, навколишнього світу й інших людей.

Важливою ознакою взаємин з підлітком є наявність складного сплетіння суперечливих тенденцій особистісного й соціального у їх розвитку. З одного боку, цей вік характеризується численними позитивними аспектами – зростає самостійність, урізноманітнення взаємин з однолітками і дорослими, їх змістовність, розширення та істотна зміна діяльності підлітків, розвиток відповідального ставлення до себе та інших людей. Це період вільного вибору особистістю певних ідеалів, сенсожиттєвих настанов, який зумовлює ціннісно-цільовий вектор її самореалізації в контексті цілісної життєдіяльності (Радчук, 2011).

Надзвичайно важливим є усвідомлення потреби і прагнення здобути і поглибити психолого-педагогічні знання щодо батьківсько-дитячих взаємин та їх оптимізації у вихованні особистості підліткового віку. *Когнітивно-рефлексивний компонент* тлумачиться нами як обізнаність щодо сукупності знань і вмінь, які забезпечують розуміння й усвідомлення особливостей батьківсько-дитячих взаємин та рефлексію їх реалізації. Даний компонент містить сукупність знань, умінь, які сприяють пізнавальній активності щодо сутності, компонентів, чинників і показників батьківсько-дитячих взаємин, сприяють розумінню й усвідомленню особливостей батьківсько-дитячих взаємин та їх впливу на розвиток підростаючої особистості. Показниками цього компоненту постають: знання змісту, форм і способів взаємин батьків з підлітками; усвідомлення себе суб'єктами батьківсько-дитячих взаємин; розуміння особливостей стилю сімейного виховання та його впливу на розвиток особистості підлітка).

Знання і розуміння особливостей психічного розвитку особистості підліткового віку суттєво визначає сутність дитячо-батьківських взаємин, їхні характеристики. Це розуміння й усвідомлення характеру емоційного зв'язку: з боку батьків – емоційного прийняття підростаючої особистості, любові до неї, з боку підлітка – прихильності та позитивного ставлення до батьків. Також слід брати до уваги мотиви виховання й батьківства; ступінь включеності батьків і їхньої дитини у батьківсько-дитячі взаємини та його усвідомлення. Когнітивний компонент дитячо-батьківських взаємин відображає певною мірою батьківську позицію. Наприклад, уявлення батьків про свою дитину, розуміння форм і методів виховання, узгодженість позицій батьків стосовно підлітка, настанови, їхній вплив на формування не лише взаємин з підростаючою особистістю, а й її світогляду, поведінки, становлення її особистісних структур тощо. Батьківсько-дитячі взаємини відображають характер взаємин у сім'ї, їх частоту, модальність, спрямованість та інші характеристики, що створюють в сукупності той особливий, далеко не завжди усвідомлюваний контекст, через який заломлюються вербальні впливи – настанови, поради тощо.

Батьківсько-дитячі взаємини складають лише «верхівку айсберга» багатофакторного формувального впливу сім'ї на підлітка – всього комплексу виховного процесу та інших змістово-структурно-динамічних характеристик сім'ї, що охоплюють як усвідомлювані настанови, цілеспрямовані впливи батьків, так і ті чинники, які здебільшого не усвідомлюються, проте мають значний вплив на особистість у підлітковому віці. Як зазначила О.В. Савченко, батьківсько-дитячі взаємини передбачають розгляд, обмірковування,

визначення ситуації, що свідчить про актуалізацію когнітивних факторів як важливого аспекту у розумінні мотивів батьківсько-дитячих взаємин і діяльності людини загалом (Савченко, 2012).

Емоційно-регулятивний компонент передбачає адекватний вияв почуттів і емоцій суб'єктами батьківсько-дитячих взаємин, їх регуляцію та формування позитивної емоційної основи батьківсько-дитячих взаємин. Показниками цього компоненту можна вважати здатність до адекватного вираження почуттів суб'єктами батьківсько-дитячих взаємин; любов та позитивні емоції й почуття по відношенню один до одного; вміння регулювати негативні емоції у батьківсько-дитячих взаєминах; задоволеність такими взаєминами.

Здатність до адекватного прояву почуттів та емоцій суб'єктами батьківсько-дитячих взаємин вказує на значущість для особистості тих чи інших явищ дійсності, що спонукають її до дії. Емоції і почуття слугують своєрідним «внутрішнім регулятором» взаємин та діяльності у сім'ї. Взаємозалежність когнітивного й емоційного компонентів передбачають виявлення, усвідомлення і продукування цінностей у батьківсько-дитячих взаєминах, оскільки взаємини є одним з перших механізмів соціалізації дитини. Тому ціннісні орієнтації батьків відбиваються не лише на становленні системи ціннісних орієнтацій дитини, але й на досягненню нею емоційного благополуччя.

Емоційний компонент становить основу батьківсько-дитячих взаємин, сприяє формуванню у підлітка зрілих соціальних навичок, забезпечуючи успішність у міжособистісних взаєминах, досягнення психологічного благополуччя тощо. Ефективність і надійність батьківсько-дитячих взаємин значною мірою залежить від емоційної стійкості, яка сприяє зменшенню негативного впливу сильних емоцій, прояву готовності до дій, запобіганню появі стресових ситуацій (Кочубей & Семенов, 2013:118).

Виступаючи емоційними наставниками для своїх дітей, батьки мають бути емоційно грамотними, а це, як зазначає Д. Гоулман, потребує спеціальної підготовки. Вчений наголошує, що це колосальне завдання потребує двох важливих змін: щоб учителі вийшли за рамки своєї традиційної місії і щоб суспільство проявило більшу зацікавленість у сфері освіти (Гоулман, 2020: 487).

Конативно-поведінковий компонент батьківсько-дитячих взаємин потребує здатності будувати гармонійні батьківсько-дитячі взаємини. Показниками цього компоненту слугують: здатність обирати оптимальний стиль сімейного виховання; вміння розуміти й приймати індивідуальність іншого; комунікативна толерантність. Маркерами прояву конативно-поведінкового компоненту є задоволення батьками потреб особистості підлітка, турбота та увага до підлітка з боку батьків; вибір оптимального стилю спілкування і взаємодії з підлітком, способу розв'язання проблемних ситуацій, надання підтримки й автономії підлітку; реалізація соціального контролю: вимог й заборон, їх змісту і кількості, способів контролю, санкцій (заохочення і покарання), здійснення батьківського моніторингу; дотримання стійкості і послідовності (суперечливості) сімейного виховання.

Особливо актуальними для батьківсько-дитячих взаємин є усвідомлення цілей, смислів, прийняття особистості дитини, мотивація до особистісного зростання як батьків, так і дитини, розуміння власного потенціалу, автономія особистості, здатність до свідомого контролю, оцінювання досягнень і перспектив (Сердюк & Шамич, 2017). У баченні І.В. Корчікової, здатність самостійно й незалежно від безпосередніх зовнішніх чинників сприяти становленню власної позиції і поведінки дитини дозволяє здійснення свідомого вибору, проектування майбутнього на основі рефлексії власних потреб, мотивів і цінностей (Корчікова, 2014:9).

Поведінковий компонент передбачає реалізацію конкретних операцій, дій, вчинків, які супроводжують взаємодію і спілкування батьків з підростаючою особистістю, формуючи загальну стратегію виховання. Також цей компонент характеризує гендерна вибірковість, а саме: поведінка батьків по відношенню до дітей різної статі різна. Поведінковий компонент включає не лише догляд за підлітком, а й стиль поведінки, спілкування і взаємодії, прийнятний характер дисциплінарних впливів.

Однією із провідних функцій батьківсько-дитячих взаємин є *просвітницька*, яка проявляється через інформування, пояснення для формування світоглядної цінності резильєнтності. Надання батьками інформації щодо важливості резильєнтності сприяє тому, що підлітки, які володіють компетентностями, навичками та ресурсами, вважаються більш витривалими. Водночас, у батьків щодо особистості підліткового віку, окрім інформування з'являється ще важлива додаткова місія – моніторинг змісту та емоційного супроводу її спілкування у соціальних мережах, надання зразків медіаграмотності. Результати попередніх досліджень переконують, що соціальні мережі та Інтернет створюють можливості для розвитку, а також є джерелом ризиків для психічного здоров'я підлітків. Щодо них проблема насильства та надмірної залученості визнана найважливішим негативним соціальним фактором (Lebedynets-Roda, 2020). Ця ситуація створює серйозну перешкоду для формування резильєнтності підлітків і вимагає від їхніх батьків активного втручання. Кожна сім'я потребує професійних порад і вказівок для досягнення всебічного зміцнення резильєнтності.

Зважаючи на значну емоційну залученість суб'єктів батьківсько-дитячих взаємин, важливу роль для формування резильєнтності підлітків відіграє *фасилітаційна* функція, змістом якої є збагачення і стимуляція резильєнтності дитини власним прикладом батьків.

Привертає увагу *екофасилітативний підхід* вітчизняного психолога, науковця П.В. Лушина, підґрунтя якого передбачає розкриття особистісних змін особистості, що проявляються у її поведінці, діяльності під час переходу до нової ідентичності, здатної продуктивно вирішувати творчі завдання. Іншими словами, відбувається зміна системи уявлень підростаючої особистості відносно самої себе, власного способу життя в процесі реалізації творчого розвитку шляхом акумулювання креативних ідей у розв'язанні різного характеру особистісних проблем, подоланні їх наслідків. Модифікація ідентичності, як зауважує дослідник, можлива як радикально, так і неочікувано, причому як власне для суб'єкта (підлітка), так і для навколишнього середовища. Це уможлиблює особистості опанувати нові цінності, переконання, способи дії, формувати новий тип емоційного реагування, тим самим сприяти міжсистемному переходу до принципово нових можливостей ідентичності, реалізуючи творчі задуми, прийняття неординарних рішень. Так, особистість, яка опинилась в умовах кризових ситуацій, психотравмуючих подій зазнає суттєвих змін, що передбачають формування нової ідентичності, в процесі якого можуть спостерігатися позитивні (негативні) аспекти (негативні – як результат пережитих психологічних травмуючих подій (в умовах) невизначеності, позитивні – передбачають появу принципово нових соціально спрямованих можливостей), творчого розвитку як колективу, так і окремих працівників. Отже, у межах екофасилітативного підходу П.В. Лушин вказує на процес змін особистості в період кризи, який полягає у переході від застарілої ідентичності до нової, спроможної приймати креативні рішення, прагнути до творчого розвитку в умовах нового зовнішнього середовища (Лушин, 2013: 28).

Ознаки фасилітації педагога щодо учнів, запропоновані в межах гуманістичної клієнтоцентрованої психології К. Роджерсом, цілком можна застосувати щодо батьківсько-

дитячих взаємин, де фасилітація розглядається як сприяння особистісному зростанню клієнта, самоактуалізації його внутрішнього потенціалу, розвитку здатності до творчої адаптації та самозміни (Rogers, 1961). Батьки у взаємодії з підлітком мають дотримуватись трьох важливих настановлень: перше – це справжність, щирість, або конгруентність. Дорослий повинен прийняти свої почуття як цілком природні й нормальні, вміти їх проявляти у формі, що не ображає і не кривдить підростаючу особистість. Друга настанова – безумовне прийняття підлітка, позитивне ставлення до нього, а третя – емпатія, емпатичне розуміння. Основоположними для розуміння сутності фасилітації у сімейному вихованні є ідеї про самоцінність особистості й притаманну їй потребу постійного вдосконалення.

І найбільш тривалою та інтенсивною є дія *комунікативної* функції у процесі розвитку батьками резильєнтності підлітка. На підґрунті емпатійного прийняття, емоційної близькості відбувається змістовне, підтримуюче спілкування батьків з особистістю підліткового віку. Прихильники психоаналітичного підходу розглядають батьківсько-дитячі взаємини як взаємини найближчого соціального оточення, що впливають на формування у підлітка почуття прихильності до найближчих дорослих, задоволення потреб у прийнятті, визнанні, захисті, емоційній підтримці, повазі. Це, у свою чергу, впливає на успішність соціальної адаптації підлітка чи дезадаптації, а характер батьківсько-дитячих взаємин буде складати основну умову соціальної адаптації підростаючої особистості. Резильєнтність підлітків, в першу чергу, як зазначають A.S. Masten, K.M. Best та N. Garmezy, стосується сімейного рівня втручання, адже це є основна соціальна опора підлітків, перші зовнішні засоби захисту розвитку (Masten, Best & Garmezy, 1990). Підлітки, котрі проживають позитивні стосунки з батьками, відчувають батьківську увагу, підтримку, заохочення та турботу більш схильні до резильєнтності (Eccles, Early, Fraser, Belansky & McCarthy, 1997).

На підґрунті вияву попередньо охарактеризованих компонентів і синергійної дії функцій батьківсько-дитячих взаємин в умовах життя конкретної сім'ї, яка забезпечує формування особистості підліткового віку розгортається індивідуальна траєкторія батьківського виховання. Ця траєкторія відображає у прогностичному аспекті ті цілі та завдання, які ставлять батьки щодо виховання підлітка, а в актуальному виявляється у сукупності тих виховних методів, прийомів і засобів, що використовуються мамою і татом при взаємодії з підлітком. Власне, формування його резильєнтності як стійкої особистісної якості є одним із вагомих маркерів успішності реалізації батьками індивідуальної виховної траєкторії.

Ученими встановлено, що позитивні стосунки між батьками та підлітками позитивно прогнозують резильєнтність останніх (Werner, 2000). Саме тому, на нашу думку, батькам доцільно зайняти активну позицію у супроводі процесу проживання підлітком травмуючих ситуацій, підтримуючи тим самим динаміку формування його резильєнтності, а за найкращих умов – сприяти майбутній саморегуляції особистості у процесі подолання складних життєвих обставин.

Беручи до уваги взаємодію трьох провідних чинників формування особистості – біологічного, соціального та активності, яка проявляється в діяльності – зазначимо, що у нашій моделі формування резильєнтності підлітка доречно виокремити індивідуальні чинники формування резильєнтності, зокрема це властивості темпераменту, риси характеру, зміст самосприйняття.

Розглядаючи резильєнтність як системну якість особистості, зазначимо, що на її формування вочевидь впливають внутрішні психофізіологічні особливості підлітка. Так, вроджену основу для резильєнтності становлять властивості темпераменту, що в свою чергу

впливають зі специфіки вищої нервової діяльності людини. Однак, наголосимо, що зв'язок резильєнтності та типу ВНД не є прямим, зокрема носії слабого типу можуть розвинути високий рівень резильєнтності за рахунок успішного сімейного впливу та самовиховання. В свою чергу, самовиховання постає значущим чинником формування характеру підлітків. Внаслідок цього на їхню резильєнтність впливають ряд сформованих рис характеру, як-то розумова гнучкість, емоційна стійкість, цілеспрямованість, наполегливість, витримка тощо.

Підлітковий вік правомірно вважається сенситивним до розвитку самосвідомості особистості. Варто зауважити, що, оскільки дитячо-батьківські взаємини безпосередньо пов'язані з особливостями сімейного виховання, важливим є розуміння батьками актуальності впливу типу сімейного виховання на розвиток Я-концепції, зміст самосприяття особистості в підлітковому віці. Хоча підлітки проводять менше часу з батьками, а їхні стосунки переживають період реорганізації (наприклад, незалежність), немає підстав вважати, що батьківська підтримка неважлива для самоставлення підлітків (Harter, 2006). Дійсно, близькі стосунки між батьками та дітьми як і раніше є важливим джерелом самооцінки підлітків (Mattanah, Lopez & Govern, 2011). Таким чином, зміст самосприяття, що визначає рівень самооцінки та домагань, є ядром резильєнтності підлітка. Якщо самосприяття підлітка є загалом позитивним, то і реакція на життєві труднощі буде адекватною через визнання власної спроможності їхнього подолання. Натомість, невпевненість підлітка в собі, невизнання власних ресурсів може суттєво гальмувати прояви резильєнтності.

Висновки

У реаліях повномасштабної російської збройної агресії проти України провідною умовою адаптації вітчизняних підлітків до складних умов життєдіяльності постає резильєнтність, на формування якої впливають внутрішні, індивідуально-психофізіологічні, та зовнішні, соціально-психологічні, чинники. Значним зовнішнім ресурсом є батьківська підтримка, що сприяє позитивному розвитку особистості в підлітковому віці. Розгляд теорії резильєнтності в більш екологічному контексті підкреслює, що зовнішні ресурси можуть бути центром змін, які допомагають підліткам відновитися після труднощів, запобігти негативним наслідкам психотравмуючих подій та за допомогою фасилітаційного супроводу батьків сприяти розвитку особистості підлітків.

Отже, особливо важливою для підлітків є батьківська підтримка, яка позитивно впливає на розвиток їхніх внутрішніх ресурсів та є хорошою системою підтримки для розвитку резильєнтності. Ряд структурних компонентів батьківсько-дитячих взаємин, зокрема когнітивно-рефлексивний, емоційно-регулятивний та конативно-поведінковий впливають на формування резильєнтності підлітків, реалізуючись через просвітницьку, фасилітаційну та комунікативну функції. Специфіка впливу батьків, їх ставлення до підростаючої особистості визначають зміст індивідуальної траєкторії виховного впливу, яка, в свою чергу, інтегрується з психофізіологічними якостями підлітка та стає платформою для формування його резильєнтності.

Перспективами наших подальших досліджень є діагностика рівня та чинників формування резильєнтності українських підлітків.

Література

1. Гоулман, Д. (2020). Емоційний інтелект. Харків : Віват.
2. Корчікова, І.В. (2014). Особистісна автономія як чинник визначення життєвої перспективи в юнацькому віці. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Київ. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/5177>

3. Кочубей, Т., & Семенов, А. (2013). Наукові підходи до вивчення емоційної стійкості як особистісної лідерської якості. *Збірник наукових праць Уманського педагогічного університету, 1*, 117–124. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2013_1_17
4. Лушин, П.В. (2013). Экологичная помощь личности в переходный период: экофасилитация (Монография). Киев.
5. Музика, О.Л. (2017). Ціннісна детермінація становлення обдарованої особистості. (Монографія). Київ : Видавничий Дім «Слово». Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/708203/1/Muzyka_O_L_ZDSOO_IP_2017.pdf
6. Радчук, Г.К. (2011). Психологія аксіогенезу особистості у контексті вищої професійної освіти. (Автореф. дис. д-ра психол. наук). Київ.
7. Савченко, О.В. (2012). Аналіз когнітивних структур, що обумовлюють сприйняття та оцінку різних ситуацій. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Актуальні проблеми когнітивної психології»*, 20, 244–253.
8. Сердюк, Л.З., & Шамич, О.М. (2017). Самодетермінація особистості як психологічна основа її самореалізації. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Т. VI., 13.*, 164–73. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/709101/1/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B4%D1%8E%D0%BA%20%D0%9B_%D0%A8.pdf
9. Сопівник, І.В. (2016). Ціннісний (аксіологічний) підхід у вихованні особистості. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*, 239, 225–229. Київ.
10. Cicchetti, D., & Valentino, K. (2006). An ecological transactional perspective on child maltreatment: Failure of the average expectable environment and its influence upon child development. In D. Cicchetti & D.J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology* (Vol. 3, 2nd ed., pp. 129–201). New York : John Wiley.
11. Eccles, J.S., Early, D., Fraser, K., Belansky, E., & McCarthy, K. (1997). The relation of connection, regulation, and support for autonomy to adolescents' functioning. *Journal of Adolescent Research*, 12(2), 263–286.
12. Harter, S. (2006). Developmental perspectives on the self. In N. Eisenberg (Ed.) *Handbook of Child Psychology*, (Vol. 4, pp. 513–519). New York : Wiley.
13. Lebedynets-Roda, O. (2020). The Conceptual and Terminological Field for the Problem of Adolescents' Excessive Involvement into Social Networking. *Psychological Journal*, 6(9), 15–28.
14. Masten, A. (2014). *Ordinary magic: resilience in development*. New York : The Guilford Press. <https://doi.org/10.1002/imhj.21625>
15. Masten, A.S., Best, K.M., & Garmezy, N. (1990). Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology*, 2(4), 425–444.
16. Mattanah, J.F., Lopez, F.G., & Govern, J.M. (2011). The contributions of parental attachment bonds to college student development and adjustment: a meta-analytic review. *J. Couns. Psychol.*, 58, 565–596. <https://doi.org/10.1037/a0024635>
17. Rogers, C.R. (1961). *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*. Boston : Houghton Mifflin.
18. Rutter, M. (1999). Resilience concept and finding: Implications for family therapy. *Journal of Family Therapy*, 21, 119–144.
19. Skrove, M., Romundstad, P., & Indredavik, M.S. (2013). Resilience, lifestyle and symptoms of anxiety and depression in adolescence: the Young-HUNT study. *Soc. Psychiatry Psychiatr. Epidemiol*, 48, 407–416.
20. Werner, E.E. (2000). Protective factors and individual resilience. In P. Shonkoff & S.J. Meisels (Eds.). *Handbook of Early Childhood Intervention* (pp. 115–132). New York : Cambridge University Press.
21. Yates, T.M., & Masten, A.S. (2004). Fostering the future: resilience theory and the practice of positive psychology. In P.A. Linley & S. Joseph (Eds.). *Positive Psychology in Practice* (pp. 521–539). New York : Wiley.

References

1. Goleman, D. (2020). *Emotsiyni intelekt [Emotional intelligence]*. Kharkiv : Vivat [in Ukrainian].
2. Korchikova, I.V. (2014). Osobystisna avtonomiia yak chynnyk vyznachennia zhyttievoi perspektyvy v yunatskomu vitsi [Personal autonomy as a factor in determining life prospects in adolescence]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/5177> [in Ukrainian].
3. Kochubey, T., & Semenov, A. (2013). Naukovi pidkhody do vyvchennia emotsiinoi stiikosti yak osobystisnoi liderskoi yakosti [Scientific approaches to the study of emotional stability as a personal leadership quality]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho pedahohichnoho universytetu – Collection of scientific works of Uman Pedagogical University, 1*, 117–124. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2013_1_17 [in Ukrainian].
4. Lushyn, P.V. (2013). Ekolohychnaia pomoshch lychnosti v perekhodnyi peryod: ekofasylytatsiia [Ecological help of the person in a transition period: eco-facilitation]. Kyiv [in Russian].
5. Muzyka, O.L. (2017). *Tsinnisna determinatsiia stanovlennia obdarovanoi osobystosti [Value determination of gifted personality formation]*. Kyiv : Vydavnychi Dim «Slovo». Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/708203/1/Muzyka_O_L_ZDSOO_IP_2017.pdf [in Ukrainian].
6. Radchuk, H.K. (2011). Psykholohiia aksiogenezu osobystosti u konteksti vyshchoi profesiinoi osvity [Psychology of axiogenesis of personality in the context of higher professional education]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Savchenko, O.V. (2012). Analiz kohnityvnykh struktur, shcho obumovliuiut spryiniattia ta otsinku riznykh sytuatsii [Analysis of cognitive structures that determine the perception and evaluation of different situations]. *Naukovi zapysky. Seriia «Psykholohiia i pedahohika». «Aktualni problemy kohnityvnoi psykholohii» – Scientific notes. Series “Psychology and Pedagogy”*. “Actual problems of cognitive psychology”, 20, 244–253. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/709101/1/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B4%D1%8E%D0%BA%20%D0%9B_%D0%A8.pdf [in Ukrainian].
8. Serdiuk, L. Z., & Shamykh, O. M. (2017). Samodeterminatsiia osobystosti yak psykholohichna osnova yii samorealizatsii [Self-determination of personality as a psychological basis of its self-realization. Current problems of psychology]. *Aktualni problemy psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats. Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy – Actual problems of psychology. Collection of scientific works. G. S. Kostyuk Institute of Psychology, NAPS of Ukraine, T. VI, Vol.13*, 164–173. [in Ukrainian].
9. Sopivnyk, I.V. (2016). Tsinnisnyi (aksiolohichnyi) pidkhid u vykhovanni osobystosti. [Value (axiological) approach in the education of personality]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Pedahohika, psykholohiia, filosofiiia. – Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Pedagogy, psychology, philosophy*, 239, 225–229 [in Ukrainian].
10. Cicchetti, D., & Valentino, K. (2006). An ecological transactional perspective on child maltreatment: Failure of the average expectable environment and its influence upon child development. In D. Cicchetti & D.J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology* (Vol. 3, 2nd ed., pp. 129–201). New York : John Wiley.
11. Eccles, J.S., Early, D., Fraser, K., Belansky, E., & McCarthy, K. (1997). The relation of connection, regulation, and support for autonomy to adolescents' functioning. *Journal of Adolescent Research*, 12(2), 263–286.
12. Harter, S. (2006). Developmental perspectives on the self. In N. Eisenberg (Ed.) *Handbook of Child Psychology*, (Vol. 4, pp. 513–519). New York : Wiley.
13. Lebedynets-Roda, O. (2020). The Conceptual and Terminological Field for the Problem of Adolescents' Excessive Involvement into Social Networking. *Psychological Journal*, 6(9), 15–28.
14. Masten, A. (2014). *Ordinary magic: resilience in development*. New York : The Guilford Press. <https://doi.org/10.1002/imhj.21625>
15. Masten, A.S., Best, K.M., & Garmezy, N. (1990). Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology*, 2(4), 425–444.

16. Mattanah, J.F., Lopez, F.G., & Govern, J.M. (2011). The contributions of parental attachment bonds to college student development and adjustment: a meta-analytic review. *J. Couns. Psychol.*, 58, 565–596. <https://doi.org/10.1037/a0024635>
17. Rogers, C.R. (1961). *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*. Boston : Houghton Mifflin.
18. Rutter, M. (1999). Resilience concept and finding: Implications for family therapy. *Journal of Family Therapy*, 21, 119–144.
19. Skrove, M., Romundstad, P., & Indredavik, M.S. (2013). Resilience, lifestyle and symptoms of anxiety and depression in adolescence: the Young-HUNT study. *Soc. Psychiatry Psychiatr. Epidemiol.*, 48, 407–416.
20. Werner, E.E. (2000). Protective factors and individual resilience. In P. Shonkoff & S.J. Meisels (Eds.). *Handbook of Early Childhood Intervention* (pp. 115–132). New York : Cambridge University Press.
21. Yates, T.M. , & Masten, A.S. (2004). Fostering the future: resilience theory and the practice of positive psychology. In P.A. Linley & S. Joseph (Eds.). *Positive Psychology in Practice* (pp. 521–539). New York : Wiley.

THEORETICAL ASPECTS OF THE PARENT-CHILD RELATIONSHIP INFLUENCE ON THE ADOLESCENT RESILIENCE FORMATION

Mariia Sychynska

Postgraduate student of the Department of Psychology and Personal Development

University of Education Management

52 A, Sichovykh Striltsiv Str., Kyiv, Ukraine

Sy4ynska@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9096-8573>

Abstract

The article focuses on the problem of resilience formation as a predictor of effective adaptation of Ukrainian adolescents to life under martial law. Based on the application of theoretical analysis and generalization of scientific sources, the content of the category of resilience, its leading features and functions are revealed. The concept of resilience is interpreted as the ability of an individual to withstand threats and recover quickly. It is emphasized that resilience as a systemic personal quality is formed due to the integrated action of internal (individual psychological) and external (social) factors. The content, structure and manifestations of parent-child relationships as a factor in the formation of resilience in adolescence are presented. The importance of parent-child relationships as a leading factor in the formation of resilience in adolescence is proved. The author's structural and functional model of the parent-child relationship influence on the formation of adolescent resilience is presented, and the model content is analyzed. The content of value-motivational, cognitive-reflexive, emotional-regulatory and conative-behavioral components of parent-child relationships is revealed and their synergistic interaction is emphasized. The functions of parental influence on the formation of the child's resilience are singled out and differentiated, namely: educational (information, explanation for the formation of the ideological value of resilience; facilitation) (enrichment and stimulation of the child's resilience that the individual trajectory of upbringing in combination with significant individual psychophysiological factors of adolescent formation (temperament properties, character traits, content of self-acceptance) lead to the formation of resilience as an actual personal trait of a teenage child.

Keywords: parent-child relationships, resilience, adolescent, adolescence, individual trajectory of upbringing, adaptation.

Подано 17.06.2022

Рекомендовано до друку 24.06.2022